

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2018 metai

2

LI

Vilnius 2018

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

VIRGILIJUS PUGAČIAUSKAS

Lietuvos istorijos institutas

**VILNIAUS MIESTO FINANSINIAI IŠTEKLIAI
XVIII A. PABAIGOS – XIX A. PIRMOS PUSĖS PAJAMŲ IR
IŠLAIDŲ KNYGOSE**

ANOTACIJA remiantis vienu svarbiausių finansinės apskaitos dokumentų – pajamų ir išlaidų ataskaitų kasmetinėmis knygomis – straipsnyje aptarta Vilniaus miesto išdo problematika, taip pat miesto savivaldos institucijų, inkorporuotų į Rusijos biurokratinės valdžios hierarchinę sistemą, galimybės savarankiškai administruoti miesto finansus. Aiškinamasi, iš kokių pajamų formuotas miesto išdas, kaip keitėsi pajamų dinamika. Įvardijami pagrindiniai išlaidų paskirstymo parametrai: struktūra, dydžiai ir kaita.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: miesto išdas, Magistratas, Dūma, mokesčiai, pajamos ir išlaidos

Vilnius, Rusijos imperijoje išlikęs didžiausiu miestu regione, tapo gubernijos administraciniu centru. Ši transformacija neišvengiamai nulėmė kardinalius pokyčius, susijusius su tuo, kad miesto savivalda tapo inkorporuota į biurokratizuotą imperijos valstybinės valdžios sistemą. Šie pokyčiai savo ruožtu neišvengiamai turėjo įtakos miesto finansinei sistemai, koregavo išdo sudarymo principus, pajamų ir išlaidų dinamiką. Pagrindiniu šaltiniu, leidžiančiu gilintis į miesto finansų būklę, galima laikyti Magistrato, o nuo 1808 m. Dūmos rengtas metines miesto pajamų ir išlaidų ataskaitų einamąsias knygas, kuriose yra užfiksuota fiskalinė veikla. Šiuos finansinės atskaitomybės dokumentus pasirašydavo atsakingi savivaldos pareigūnai.

Tiesa, būtina pabrėžti, kad šis finansinės apskaitos dokumentas nėra vienintelis šaltinis, kuriame užfiksuota miesto išdo situacija. Dar egzistavo atskiros tikslinės finansinės apskaitos mokesčių knygos, kaip antai, policijos, miesto apšvietimo, arklių su vežimais

(*konna stojka*) žygiuojantiems per miestą kariniams daliniams ir butų mokesčio kariuomenės apgyvendinimo poreikiams¹. Pavyzdžiui, mokestis policijos išlaikymui rinktas nuo „prekybos, verslo ir manufaktūrų“, į kurių sąrašus patekę parduotuvių, smuklių, kavinių, biliardų, spirito varyklų, sandėlių, kepyklų, ledainių, „tabako fabriko“ savininkai ir prekyautojai vekseliais, priklausomai nuo namo kategorijos, mokėjo įvairaus dydžio mokesčius². Miesto apšvietimo, arklų su vežimais, butų mokesčius mokėjo mieste esančių namų savininkai³.

Pastebėtina tai, kad iš šių mokesčių gaunamos pajamos buvo neįtraukiamos arba tik su retomis išimtimis įtraukiamos į metines pajamų ir išlaidų knygas, tačiau miesto policijos (ugniagesių) išlaikymui skirtos lėšos į išlaidų ataskaitas dažniausiai patekėdavo⁴. Atsižvelgdami į tai galime teigti, kad pajamų ir išlaidų knygų informacija aprėpia daugumą miesto finansinių operacijų ir suteikia galimybę aiškintis pagrindinius miesto finansų struktūros ir dinamikos rodiklius bei įvardyti tendencijas. Kita vertus, miesto išdo problematika suteikia papildomų galimybių gilintis į miesto raidos (savivaldos institucijų kompetencijos, jų santykių su gubernijos valdžia, miesto infrastruktūros vystymo), ūkinio ir socialinio gyvenimo peripetijas.

Vilniaus miesto biudžeto problematika, galima sakyti, iki šiol praktiškai netyrinėta, išskyrus Vytauto Merkio trumpą apžvalgą „Vilniaus miesto istorijoje“⁵, kurioje įvardijami mokesčiai, taikomi miesto gyventojams, ir rinkliavos, pavienių metų miesto pajamų ir išlaidų dydžiai bei konstatuojama, kad miestas XIX a. pirmoje pusėje nuolatos turėjo finansinių sunkumų. Plačiau išnagrinėta prancūzmečio laikotarpio miesto išdo bendroji situacija⁶.

Straipsnyje siekiama išanalizuoti Vilniaus miesto išdo sudėtinius elementus: struktūrą, pajamų ir išlaidų rodiklius.

Viena pagrindinių miesto savivaldos institucijų veiklos sričių buvo miesto finansų valdymas. Prieš pradėdant aiškintis išdo problemas, būtina aptarti miesto valdžios kompetencijas savarankiškai administruoti šią svarbiausią veiklos sritį, juolab kad miesto sa-

¹ M. B a l i ņ s k i, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno, 1835, s. 148–152; J. J u r g i n i s, V. M e r k y s, A. T a u t a v i č i u s, *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1968, p. 215–216.

² 1808 m. mokestis policijos išlaikymui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 937, ap. 1, b. 97, l. 1–48.

³ Pirkliai ir amatininkai, neturintys nekilnojamojo turto, nuo butų rinkliavos nebuvo atleisti ir privalėjo mokėti 16 proc. nuo bendros kitų mokesčių sumos. J. J u r g i n i s, V. M e r k y s, A. T a u t a v i č i u s, min. veik., p. 216.

⁴ Policijos mokestis 1800 m. pajamose buvo skaičiuojamas. Vilniaus miesto 1800 m. pajamos ir išlaidos, *LVIA*, f. 458, ap. 1, b. 530, l. 3, 43. 1806 m. miestas skolinosi iš vežimų su arkliais mokesčio kasos 800 auksinių. 1806 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 693, l. 1.

⁵ J. J u r g i n i s, V. M e r k y s, A. T a u t a v i č i u s, min. veik., p. 229.

⁶ V. P u g a č i a u s k a s, *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius, 2004, p. 52–57.

vivaldos institucija tapo gubernijos valdžios institucijų sudėtine dalimi. Tiesa, daugiau kaip dešimtmetį Vilniaus magistrato administracinės funkcijos gyvavo dėl ankstesniosios savivaldos – autonominio teisinio, finansinio bei ūkinio valdymo tradicijos gyvybingumo. Magistrato susirašinėjimo su gubernijos civilinės ir karinės valdžios pareigūnais bei institucijomis dokumentai liudija tai, kad burmistrai ir tarėjai nebuvo vieninteliai fiskalinės politikos formuotojai. Pirmiausia tai susiję su gubernijos valdžios nurodymais miesto išdo lešomis finansuoti karinės infrastruktūros (kareivinių, arklidžių, ligoninių) kūrimą ir išlaikymą bei dislokuotų mieste ar pražygiuojančių karinių dalinių aprūpinimą⁷.

Neatsitiktinai Dūmos įsteigimas Vilniuje ir kituose buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) apskričių miestuose buvo argumentuojamas naujos valdžios magistratų ir rotušių nesugebėjimu tvarkyti pajamas bei teikti tiksliai biudžetines ir ūkines ataskaitas aukštesniajai valdžiai⁸. Šios Rusijos miestų valdymo institucijos veiklą reglamentavo 1785 m. įstatymas „Malonės raštas miestams“, kuriame Dūmos fiskalinė veiklos sfera apibrėžta taip: pajamos naudojamos „teisėtiems miesto poreikiams“, savivaldos institucijų darbuotojų atlyginimams, miesto pastatų išlaikymui ir remontui, o pajamų ir išlaidų ataskaitos teikiamos gubernatoriui ir Išdo rūmams. Šio įstatymo 154-asis straipsnis draudė miesto bendruomenei savarankiškai naudoti pajamų perviršį, išskyrus atvejus, kai jie, gavus leidimą iš gubernatoriaus, skiriami miesto poreikiams⁹. Taigi įstatymo formuluotės buvo gana abstrakčios. Tačiau reali administracinė biurokratinė praktika buvo grindžiama ne tiek įstatymo nuostatomis, kiek administracijos potvarkiais, reguliuojančiais Dūmos fiskalinę veiklą: tai generalgubernatoriaus, civilinio gubernatoriaus, kariškių, policmeisterio įsakai dėl išlaidų, specialios komisijos, tikrinančios išdo apskaitą, Dūmos mėnesinės ir metinės ataskaitos Gubernijos valdybai ir Išdo rūmams, pajamų ir ataskaitų tvirtinimas.

Visa tai reiškė, kad Dūmos galimybės savarankiškai tvarkyti miesto finansus buvo labai apribotos – ją galima drąsiai apibūdinti kaip instituciją, atliekančią miesto išdo vykdytojo, o ne savarankiško formuotojo funkcijas. Reikėtų pasakyti, kad Vilniaus atveju tam tikra savarankiškumo galimybė vis dėlto buvo palikta, nes Dūma, gubernijos valdžiai leidus, galėjo savo nuožiūra paskirstyti atitinkamą pinigų sumą, pavyzdžiui, 1808 m. – po 50 rb. mėnesiui, o 1810 – po 100 rb. sidabru, kas sudarė 3,7 proc. metinių pajamų¹⁰.

⁷ 1795 m. Rusijos valdžios įsakai Vilniaus magistratui dėl karinių poreikių vykdymo, *LVIA*, f. 458, ap. 1, b. 379, 387–389, 396.

⁸ V. P u g a č i a u s k a s, Vilniaus savivaldos institucijos XIX a. I pusėje: istorinis – teisinis aspektas, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2000, 2001, p. 160.

⁹ Городовое Положение, *Полное собрание законов Российской империи*, (toliau – ПСЗ), Санкт-Петербург, 1830, т. 22, с. 381–383.

¹⁰ V. P u g a č i a u s k a s, Vilniaus savivaldos..., p. 156–157; 1810 m. Vilniaus miesto pajamos, *LVIA*, f. 937, ap. 1, b. 84, l. 16.

Remdamiesi pajamų ir išlaidų apskaitos knygomis, pasiaiškinkime, kaip buvo formuojamas išdas. Pajamas galima suskirstyti į dvi struktūrines dalis – nuolatinės ir nenuolatinės. Nagrinėjamu laikotarpiu pajamų šaltinių skaičius nuolat keitėsi (nuo 24 iki 34). Pavyzdžiui, 1795 m. pajamos skaičiuotos iš 27, 1809 ir 1832 – iš 24, 1837 – iš 34, 1846 – iš 38 šaltinių¹¹. Matome, kad pajamų šaltinių dinamika per gana ilgą laikotarpį didėjo nežymiai.

Prie nuolatinių pajamų, kurios išliko pajamų apskaitoje nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. vidurio, reikėtų priskirti šias: 1. grindinio, vartų, sąšlavų (*gnoj*), kurias vėliau pakeitė Žuvų turgaus nuoma; 2. antspaudo, saikų ir matų; 3. miestui priklausiančio nekilnojamojo turto (rotušės patalpų, svečių namų, namo nr. 253), palivarų (Kuprioniškių, Aukštųjų ir Žemųjų Panerių, Tupačiskių, Leoniškių), Oginskio ir Vyskupų malūnų nuomos; 4. žemės „miesto jurisdikcijoje“ (aikščių, dirbamos, laukų ir daržų) rinkliavos; 5. įvairūs prekybos mokesčiai. Taigi nuolatinių pajamų struktūroje aiškiai dominavo nekilnojamojo turto nuoma ir mokesčiai.

Nenuolatinėms pajamoms derėtų priskirti gerokai daugiau kategorijų: paskolos, baudos, nepriemokos, pašto stoties išlaikymas, įvairiausio pobūdžio mokesčiai: viešų renginių, t. y. „vaizdinių ir pramogų – maskaradų, vakarėlių, komedijų, baliukų“, gyvulių ganymo miesto žemėse, pravažiuojančių kurjerių apmokestinimo, vežėjų, loterijos, „žvakių fabriku“ ir sielių plukdymo Nerimi mokesčiai, nuo trečiojo dešimtmečio prekybinis mokestis pirkliams mugių metu už įrašymą į pirklių gildiją bei „nenumatytos“ (pastarosioms galima priskirti savivaldos turto pardavimą, pavyzdžiui, 4 brikų pardavimas), dėžutės, alkoholio, rūkalų ir skerdienos rinkliavų, krosnių, tiesiog įvardytų kaip „be pavadinimo“ ir t. t.¹²

Išsiaiškinus pagrindinius pajamų šaltinius, būtina išsamiai aptarti, kaip būdavo paskirstomos išlaidos. Magistrato administruojamas išlaidas galima suskirstyti į dvi grupes: pirmoji – miesto poreikiai, antroji – karinių dalinių išlaikymas ir karinės infrastruktūros finansavimas.

¹¹ 1795 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 397, l. 1–14; 1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 5275, l. 1–30; M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 151; 1837 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 2419, l. 1–9; 1846 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 1–446.

¹² Į pajamų apskaitą buvo įtraukiami likučiai iš ankstesnių finansinių metų. 1795 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 397, l. 1–14; 1796 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 391, l. 1–18; b. 417, l. 16; 1798 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 458, ap. 1, b. 463, l. 1–9; 1804 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 651, l. 28–29; 1813 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 937, ap. 1, b. 530, l. 1–59; 1817 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 377, l. 1–122; 1832 m. pajamos pasipildė šiais nuomos šaltiniais: Leoniškių palivarke esančiu žemės sklypu, išnuomotu mūrininkui Jonui Borečiui, žemės sklypu prie Sapiegų rūmų, žemės plotu prie Žaliojo tilto, naudojamu kaip medienos sandėlis, 4-ąja dalimi smuklės Moravskių namuose. M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 150; 1837 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų suvestinė, *LVI A*, f. 937, ap. 1, b. 2419, l. 1–49; 1846 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 1–446; 1849 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 1–489.

Miesto išlaidų sąrašas apėmė pinigus, skirtus Magistrato pareigūnų algoms, raštinės ir kitų darbuotojų atlyginimams ir uniformoms, teismams, miestui priklausiančio nekilnojamojo turto (rotušės, svečių namų, miesto vartų) apšildymui ir apšvietimui, remontui ir kasdieninei priežiūrai, skolų apmokėjimui, kanalų, turgų ir gatvių valymui, tiltų, kelių ir persikėlimo vietų išlaikymui, statybinių medžiagų ir darbo įrankių pirkimui, kalėjimo ir kalinių išlaikymui, kurjerių paslaugoms ir amatininkų atliktiems darbams, miesto kasdieniam apšvietimui ir iluminacijai per šventes bei pačioms šventėms (miesto šventė – Šv. Mykolo), miesto laikrodžio priežiūrai, policijos, pašto miesto archyvo išlaikymui, maisto pirkimui miesto elgetoms prieš Šv. Kalėdas ir įvairiems nenumatytiems atvejams. Be to, Magistratas dengė nuolatos kuriamų specialiųjų komisijų ir komitetų išlaikymo kaštus.

Kita vertus, miesto pareigūnai rūpinosi gubernijos valdžios institucijų ir aukščiausių pareigūnų tarnybinių patalpų išlaikymu (šildymu, apšvietimu, sargų atlyginimais, einamaisiais remontais ir t. t.) bei per miestą pravažiuojančių aukštų Rusijos imperijos valdininkų ir užsienio valstybių svečių poreikiais. Nuo 1808 m. išlaidų padaugėjo dėl Dūmos institucijų, o vėliau dėl Našlaičių teismo funkcionavimo kaštų.

Antroji išlaidų dalis buvo skirta karinei sričiai, nesusijusiai su miesto poreikiais ir interesais. Magistratas privalėjo pasirūpinti dislokuotų rusų karinių dalinių išlaikymu ir karinės infrastruktūros sukūrimu: miesto garnizono, karo ligoninių, kareivinių bei arkli-džių įsteigimu ir išlaikymu. Itin daug buvo einamųjų karinių išlaidų: malkoms, žvakėms, maistui ir pašarui, vežimams, pasiuntinių paslaugoms bei aukštų karininkų apgyvendinimui, miesto sargybinių išlaikymui¹³.

Miesto finansinę padėtį paskutiniaisiais LDK gyvavimo metais galima vertinti kaip sudėtingą, mat skola siekė 129 073,9 auksinus. Anksčiau užsiminta, kad priklausymas Rusijos imperijos erdvei finansinių sunkumų patiriančiam miestui reiškė naujus nemažus iššūkius, kurie pirmiausia pasireiškė papildomomis didelėmis išlaidomis karinei sričiai. Kaip žinoma, karinės išlaidos Rusijos valstybės finansuose dominavo¹⁴. Taigi šios srities išlaidų dalis atiteko Vilniaus miesto iždui. Vien per 1794 m. pusmetį kariniams poreikiams panaudoti 39 446,7 auksinai, kai miesto poreikiams – 25 182,11 auksinų¹⁵. Rusijos

¹³ 1795 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 397, l. 1–14; 1796 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 391, l. 1–18; b. 417, l. 16; 1797–1798 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 463, l. 9–37, 45–80; 1799 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 477, l. 1–45; Kunigaikščio Konstantino kelioms viešnagėms skirta 70,67 rb. sidabru, karvedžio Aleksandro Suvorovo vienos dienos buvimui – 17,92 rb. sidabru. 1800 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 530, l. 1–44; 1823 m. Vilniaus miesto išlaidos, b. 599, l. 45–121; 1833 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 1664, l. 1–14; 1846 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 5259, l. 1–54.

¹⁴ *The Cambridge History of Russia*, vol. II: *Imperial period (1689–1917)*, ed. D. Lieven, 2006, Cambridge, p. 470.

¹⁵ L. Ż y t k o w i c z, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno, 1938, s. 302–303.

karinių dalinių dislokavimo išlaidos miesto sąskaita didėjo sparčia progresine trajektorija: vien 1795 m. sausio mėnesį jos 1 724,95 auksiniais viršijo lėšas, skiriamas miesto poreikiams, o bendra metinė suma atrodė taip: miesto reikmėms išnaudota 33 940,24, kariniams poreikiams – 47 103,3 auksinai. Pridėjus papildomas išlaidas kurjerių, naudojamų Rusijos kariškių paslaugoms, apmokėjimui, iš viso 6 933,49 auksinai¹⁶.

Akivaizdžiai nepajėgdamas finansuoti išaugusių išlaidų, Magistratas rinkosi įprastinius problemas sprendimo būdus – paskolas ir naujų mokesčių įvedimą. 1795 m. vasario–balandžio mėn. laikotarpiu iš skolintojų (rusų komendantūros, pirklių, privačių asmenų) pasiskolinta 20 455 auksinai, t. y. beveik trečdalis metinių pajamų. Ši suma akimirksniu įsisavinta – pridėjus dar keletą šimtų auksinų, ji buvo skirta malkoms Rusijos kariniams daliniams. Vadinamasis papildomas miesto gyventojų krosnių apmokestinimas papildė išdą 2 856,10 auksinų. Biudžeto deficitas, remiantis šiais duomenimis, sudarė 10 912 auksinų. Skolinimosi praktikos tradiciją liudija išlaidų suvestinė, kurioje nurodyta, kad 16 171 auksinas buvo skirtas padengti ankstesnių metų skolai¹⁷.

Bandymų taisyti miesto finansus būta, kai Rusijos imperatorius Pavelas I, viešėdamas Vilniuje išsiaiškino, kad miestas neišgalės finansuoti karinių poreikių. Jis įsakė 1797–1799 m. laikotarpiui paskolinti valstybines pajamas, gaunamas iš alkoholio, rūkalų ir skerdienos rinkliavų, iš viso apie 60 tūkst. rb. sidabru¹⁸. Paskolos sąlygose numatyta, kad ji išmokama per 10 metų po 10 procentų sumos kasmet. Be to, nurodoma, kad ji gali būti naudojama miesto skolų apmokėjimui, miestui priklausiusių palivarkų ir namų išpirkimui, jų remontui, rotušės remonto užbaigimui, kalėjimo statybai, gatvėms, priešgaisrinei apsaugai ir „viskam, kas susiję su miesto visuomenės patogumu ir išvaizda“¹⁹. Kita priemonė buvo susijusi su Priežiūros komisijos, kurią sudarė 6 nariai, Vilniaus miestui įkūrimu, kurios pagrindinis tikslas buvo miesto „ištraukimas iš sunkumų“. Ši laikinoji institucija perėmė iš Magistrato didžiąją dalį miesto valdymo funkcijų, nes civilinis gubernatorius Jakovas Bulgakovas (1743–1809) nurodė miesto valdžiai paklusti jos nurodymams. Miestui šioje komisijoje atstovavo tik miesto burmistras Jonas Müleris²⁰.

¹⁶ Balandžio mėn. miesto reikmėms paskirstyta vos 973,21 auksinas, kai karinėms reikmėms – tris kartus daugiau. Vilniaus magistrato 1795 m. išlaidos, *LVI A*, f. 458, ap. 1, b. 395, l. 66.

¹⁷ 1795–1796 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 397, l. 13–36.

¹⁸ L. Żytkowicz, min. veik., p. 303; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 229.

¹⁹ Priežiūros komisija privalėjo rūpintis ne tik miesto skolų ir gautos paskolos administravimu, bet ir policijos bei Butų komisijos įkūrimu, miesto priešgaisrine apsauga, taip pat perpardavinėtojų likvidavimu, maisto kainų reguliavimu bei valkataujančių asmenų šalinimu iš miesto. Civilinio gubernatoriaus J. Bulgakovo 1797 m. įsakai, *LVI A*, b. 422, l. 6–8, 9.

²⁰ Ten pat, l. 8.

Ar šios kompleksinės finansinės ir administracinės priemonės padėjo spręsti įsisenėjusias miesto finansines problemas? Kalbant apie finansinę paskolą reikia pasakyti, kad miesto biudžetas 1797–1799 m. pasipildė šiek tiek daugiau, nei planuota – 63 236,66 rb. sidabru. Ši suma išties įspūdinga – 419 887 auksinai (1 rb. sidabru prilyginamas 6,64 rb. auksino), – palyginus su metinėmis miesto pajamomis. Per trejus nepilnus metus pinigai buvo paskirstyti taip: miesto reikmėms panaudota 49 843,32 rb. sidabru, o karinės infrastruktūros (pastato pirkimas karo ligoninei, kareivinių ir arklidžių remontas, sargybinių už miesto išlaikymui) ir kitiems kariniams poreikiams (malkų pirkimui) finansuoti – 13 392, 46 rb. sidabru.

Iš tiesų matome, kad miesto poreikiams skirta didžioji dalis sumos, kuri buvo išdalinta taip: daugiausia (23 203,21 rb. sidabru) išleista rotušės statybai, 13 032,60 rb. sidabru – skolų apmokėjimui, Oginskio malūno pirkimui – 10 515,96 rb. sidabru ir gatvių remontui – 1 233,10 rb. sidabru, o likučiai – kitiems poreikiams, kaip antai, atlyginimams policijai ar pašto stočiai išlaikyti²¹. Šie duomenys liudija, kad didžioji dalis paskolos panaudota miesto problemoms spręsti – paskolos apmokėjimui ir administracinio pastato statybos užbaigimui. Kita vertus, svarbu tai, kad miestui suteikta teisė disponuoti dviem objektais, suteikusiais nuolatinių ilgalaikių papildomų pajamų: pagal Rusijos imperatoriaus 1797 m. įsaką buvo nupirktas Oginskio malūnas ir perduotas Vyskupų malūnas. Ši investicija jau 1800 m. grįžo miestui solidžia nuolatine pinigų suma – 37 890 auksinų²².

Būtina pridurti, kad pasibaigę statybų darbai rotušėje taip pat papildė 1800 m. miesto biudžetą 4 371 auksinu už komercinių patalpų nuomą²³. Be abejonės, valstybinės paskolos suteikimas turėjo teigiamos įtakos gerinant miesto finansinę padėtį, vien tik paskola buvo sumažinta 86 532 auksiniais, kas atitiko 1798 m. biudžeto metines pajamas – 86 523,12 auksinų²⁴.

Priežiūros komisijos veikla nuo pat pirmųjų darbo dienų buvo labai intensyvi ir apėmė visas Magistrato kompetencijas – ne tik finansines, bet ir ūkines²⁵. Kita vertus, apie šios komisijos darbo rezultatus galima spręsti pasitelkus tuos pačius pajamų rodiklius, kurie liudija didesnes sumas nuo įprastinių mokesčių. Palyginkime trumpo laikotarpio, 1796 ir 1800 m., pajamas: iš Žuvų turgaus nuomos atitinkamai išaugo nuo 160 iki

²¹ Paskutinės išlaidos fiksuojamos 1800 m. 1797–1799 m. valstybinės paskolos pajamų ir išlaidų suvestinė, ten pat, b. 433, l. 33–35.

²² „Malonės raštas miestams“ įstatymo skyriuje apie „Miesto pajamas“ nurodyta, kad miestų teritorijose steigiamų malūnų pajamos priskiriamos miesto iždai. Городовое Положение, ПСЗ, Санкт-Петербург, 1830, т. 22, с. 381. Vyskupų malūno dokumentacija, LVA, f. 458, ap. 1, b. 459, l. 1–10; 1800 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų suvestinė, ten pat, b. 530, l. 3–6.

²³ Ten pat.

²⁴ 1798 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 458, l. 139.

²⁵ Priežiūros komisijos dokumentacija, ten pat, b. 422, l. 1–58.

1550 auksinų, t. y. beveik 10 kartų; iš miestui priklausiančių palivarkų nuomos – nuo 1301 iki 26 361 auksino, t. y. daugiau kaip 20 kartų, sąšlavos – nuo 171,0 iki 501,21 auksino²⁶. Manytume, kad visa tai pasiekta dėl geresnio administravimo, nes kitų veiksmų, pavyzdžiui, spartaus gyventojų ar statybų sektoriaus augimo, ūkinio suklestėjimo ženklų negalime įvardyti.

Konstatavus teigiamą valstybinės paskolos ir Priežiūros komisijos administracinės veiklos poveikį komplikuotai miesto finansų situacijai, būtina išaiškinti dar vieną itin svarbų klausimą. Ar tai turėjo ilgalaikį teigiamą poveikį miesto išdui? Juolab kad pirmaisiais metais po paskolos matome išskirtinį pajamų augimą: 1800 m. – 370 680, o 1801 – 258 392 auksinai²⁷, lyginant su ankstesniais: 1796 m. – 63 999²⁸, 1798 – 90 523²⁹, o 1799 – 122 182 auksinai³⁰.

Atsakymo pirmiausia ieškosime tose pačiose pajamų ir išlaidų knygos. Pasigilinus į finansinius rodiklius paaiškėjo, kad 1800 m. pajamų rekordas pasiektas daugiausia dėl biurokratinių dokumentų pildymo subtilybių. Visų pirma policijos mokestis buvo įtrauktas į pajamas ir jas padidino net 100 132,20 auksinų, savo ruožtu naujai pažymėti žydų kahalo mokami mokesčiai – 36 200 auksinų, be to, iš 1799 m. priskaičiuotas 29 348 auksinų likutis ir paimtos dvi paskolos – 11 500 ir 1 333,10 auksinų³¹. Susumavę gauname daugiau kaip pusę viso metinio biudžeto, o realios pajamos sudarė 148 351 auksiną.

Kitų metų pajamos mažėjo gana sparčiai, net 112 288 auksiniais, nes neįskaičiuotas policijos mokestis, tačiau pajamų sąrašė išliko žydų kahalo mokamos įvairios mokestinės sumos. Jos būtų dar gerokai mažesnės, jeigu ne pervedimai iš gubernijos valdžios institucijų – rugpjūčio mėn. – 19 832,20 auksinų, o gruodžio mėn. sulaukta pervedimų iš Iždo rūmų – 5 806,20 auksinų likučio iš 1797 m. valstybinės paskolos, pašto išlaidoms skirti 12 500 ir 9 008 auksinai³². Taigi centrinė valdžia vėl dotavo miesto biudžetą, kitaip Magistratas nebūtų galėjęs vykdyti priskirtų finansinių įsipareigojimų, visų pirma karinių.

Kita vertus, svarbu pabrėžti, kad įprastai miesto pajamos ir išlaidos būdavo subalansuotos, tačiau tai būdavo pasiekama skolinantis. Pavyzdžiui, 1800 m. miesto val-

²⁶ 1800 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų suvestinė, ten pat, b. 530, l. 1–6; 1796–1797 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 417, l. 1–18; 1800 m. Svečių namų mokesčiai ir kitos paslaugos sudarė 77,14 auksinų, ten pat, b. 572, l. 15.

²⁷ 1800 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 530, l. 1–6; 1801 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 572, l. 1–169.

²⁸ 1796–1797 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 417, l. 1–18.

²⁹ 1798 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 458, l. 139–140.

³⁰ 1799 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 542, l. 1–6.

³¹ Ten pat.

³² 1801 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 572, l. 100, 122, 166–169; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik, p. 229.

džia skolinosi 7 500 auksinų pašto poreikiams, 1801 m. – 16 655 auksinus malkoms kariniams daliniams ir 12 500 auksinų – pašto išlaikymui³³. Tai reiškė, kad Magistratas, nepanaikinęs senų skolų, buvo priverstas imtis naujų. Tiksliau, 1800 m. Magistratas mokėjo procentus už skolas, paimtas dar 1786 m., ir tam nuo birželio iki lapkričio išleista 1 213,33 rb. sidabru³⁴. Vien skoloms padengti tų pačių metų gegužės–gruodžio mėn. išmokėta 5 978,59 rb. sidabru³⁵.

Kalbant apie miesto finansinę padėtį reiktų nepamiršti išlaidų, susijusių su kariniais poreikiais. Čia situacija nesikeitė, miestas privalėjo finansuoti dislokuotų ir pražygiuojančių karinių dalinių bei kitus valstybinio lygmens (pašto stoties išlaikymas) poreikius. Skaičiai Magistrato išlaidų ataskaitoje patvirtina, kad 1799 m. karinėms reikmėms išleista 66 049,21, o miestui – 24 368,8 auksinai³⁶.

XIX a. pirmajame dešimtmetyje ryškesnių pokyčių pajamų ir išlaidų struktūrose nepastebime. 1803 m. miesto išdas pasipildė solidžia 191 402,28 auksinų valstybinio mokesčio suma, o bendros pajamos sudarė 354 122,1 auksiną. Be to, miestas gavo 30 tūkst. auksinų iš Iždo rūmų kaip dotaciją pašto stočiai bei likutį iš praeitų metų – 8 905 auksinus, skirtus vargšų vaikų švietimui³⁷. Kitų metų išdo situacija praktiškai analogiška, nors surinkta rekordinė suma – 442 484 auksinai, tačiau žvilgterėjus į pajamų šaltinius paaiškėjo, kad daugiau kaip du trečdaliai sumos yra tiesiog papildomos dotacijos pajamos: iš gėralų, rūkalų ir skerdienos rinkliavų suma išaugo iki 288 535,16 auksinų, pašto stoties mieste išlaikymui – 36 173,10 auksino iš Švietimo fundacijos 9 281,20 auksinų skirta vargšų vaikų švietimui³⁸. Šiais metais policijos mokestis į išdo apskaitą nebuvo įskaičiuojamas. Taigi dotacijos sudarė didesnę dalį miesto biudžeto pajamų, o realusis miesto finansinis potencialas nepasiekė 90 tūkst. auksinų sumos.

Toliau derėtų kelti klausimą, ar antroji paskola buvo panaudota tikslingiau nei pirmoji. 1804 m. išlaidų analizė rodo, kad miestui buvo padalinti 193 032,9 auksinai, o karinėms reikmėms – 256 076,9 auksinai. Taigi visa paskolos suma panaudota kariniam sektoriui finansuoti, kaip ir 24 749,25 auksinai namui, pažymėtam Nr. 917, Lukiškių priemiestyje pirkti, kuriame įsteigta karo ligoninė, nors pajamų ataskaitoje suma skaičiuojama kaip skirta miesto poreikiams. Miesto lėšos panaudotos taip: didžiausios sumos skirtos paskolų išmokėjimui – 37 774,39 auksinai, atlyginimams savivaldos institucijų

³³ 1800 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų suvestinė, *LVA*, b. 530, l. 1–6; 1801 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 572, l. 1–169.

³⁴ 1800 m. miesto skolų procentų mokėjimo suvestinė, ten pat, b. 514, l. 1.

³⁵ Ten pat, b. 515, l. 1–3.

³⁶ 1799 m. Vilniaus miesto išlaidos ir pajamos, ten pat, b. 542, l. 29.

³⁷ Įprastinės mėnesio pajamos, be papildomų įplaukų, siekdavo apie 10 tūkst. auksinų. 1803 m. Vilniaus miesto išlaidos ir pajamos, ten pat, b. 625, l. 1–20.

³⁸ 1804 m. Vilniaus miesto išlaidos ir pajamos, ten pat, b. 651, l. 28.

darbuotojams ir tarnams – 32 299 auksinai, Dūmos, ekonomo tarnybos ir teismo raštinių išlaidoms – 2 962,12 auksinų bei minėtų tarnybų tarnams ir pasiuntiniams – 1 546,28 auksinai. Miesto infrastruktūrai – daugiausia pastatų (rotušės, svečių namų), vandens pralaidos prie Oginskio malūno ir tiltų remontui išdalinti 3 437 auksinai³⁹. Taigi matome, kad paskola panaudota išimtinai einamosioms problemoms finansų srityje mažinti. Minimaliai finansuota miesto infrastruktūra ir plėtra, ir visiškai nesirūpinta pajamų potencialo plėtimu.

Tokia išdo formavimo praktika tęsėsi ir kitais metais. Antai 1806 m. surinkti 348 580,35 auksinai, tačiau 6 272,44 auksinų nebeužteko padengti išlaidoms, nors gauta paskolų iš gėralų, rūkalų ir skerdienos, taip pat papildomai įtrauktų arklių su vežimais mokesčio bei paimtų paskolų⁴⁰.

1808 m. naujai išrinktai Dūmai perėmus iš Magistrato miesto valdymą, miesto finansų dinamika ir struktūra nepakito. Tiesa, nuo šiol finansinė apskaita vykdyta išimtinai sidabro rubliais. 1809 m. finansiniai rodikliai tapo subalansuoti, t. y. pasiektas perviršis – 3 015 rb. sidabru, paėmus 5 056,90 rb. paskolą, o tai sudarė 21,3 proc. visų pajamų⁴¹.

Nauja radikali korekcija finansų srityje įvyko 1812 m. vasarą, kai Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I vadovaujama Didžioji Armija užėmė buvusios LDK teritorijas. Vilnius tapo Didžiosios Armijos užnugario karine baze ir 4 departamentų (Vilniaus, Gardino, Minsko, Balstogės) administraciniu centru, kuriame rezidavo Lietuvos laikinoji vyriausybės komisija ir prancūzų karinės bei civilinės valdžios atstovai. Miesto valdymą perėmė naujai sudarytas Municipalitetas, į kurį pateko tik keli buvusios Dūmos pareigūnai. Naujoji miesto valdžia susidūrė su įprastine problema – finansinių išteklių trūkumu. Vis augant Didžiosios Armijos (karinių ligoninių, kareivinių, prancūzų karinės ir civilinės valdžios pareigūnų išlaikymui, pražygiuojančių karinių dalinių aprūpinimas maistu ir pašarais) kariniams poreikiams, ji buvo priversta skolintis ir įvesti naujus mokesčius⁴².

Per penkis mėnesius (liepą–lapkritį) miesto išdas galėjo pasipildyti daugiau kaip 424 tūkst. auksinų. Didžiausios sumos surinktos iš šių šaltinių: 112 333,10 auksinų surinkta pasiskolinant privaloma tvarka iš turtingiausių miestiečių, vadinamųjų „piliečių kapitalistų“, – krikščionių ir žydų, policijos mokesčio surinkta 62 903 auksinai, žydų ka-halas surinko 39 tūkst. auksinų, 35 tūkst. auksinų papildomai atkeliavo „skolos pavidalu“

³⁹Ten pat.

⁴⁰1806 m. Vilniaus miesto išlaidos ir pajamos, ten pat, b. 696, l. 1–25.

⁴¹1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 937, ap. 1, b. 5275, l. 1–42.

⁴²1812 m. per šešis mėnesius surinkta, galima sakyti, įprasta suma – 14 349,15 rb. sidabru, ir šie pinigai daugiausia, ypač gegužės ir birželio mėnesiais, buvo panaudoti Rusijos karinių dalinių poreikiams. 1812 m. sausio–birželio Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 180, l. 1–126; 1812 m. liepos–lapkričio Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 181, l. 1–10; Plačiau žr. V. P u g a č i a u s k a s, *Napoleonas ir Vilnius...* p. 52–57.

iš rusų pirklių, išpardavus jų paliktose parduotuvėse esančias prekes, rinkliava iš piliečių išdą papildė 27 490,18 auksinų. Tačiau išlaidos buvo dvigubai didesnės, o išdo deficitas siekė 402 706 auksinus⁴³.

Kitų metų miesto išde prancūzmečio išlaidos turėjo atverti didžiulę finansinę skylę, tačiau didžiosios prievartinės paskolos nebuvo grąžintos, bent jau 1813 m. ir vėlesnių metų išlaidose neaptinkame tokių įrašų. Priešingai, palyginus su prieškarinių 1810 m. pajamomis paaiškėjo, kad pajamos išaugo daugiau kaip du kartus, nors Vilniuje buvo sugriauta, apiplėšta ir sudeginta trečdalis viso namų fondo, palivarkai taip pat patyrė nuostolių. Prancūzmečio pasekmės atsispindi žemės mokesčio nepriemokų statistikoje, nes iš ištuštėjusių žemės sklypų nesurinkta 2 096,88 rb. sidabru⁴⁴. Šį ženklų pajamų padidėjimą galima paaiškinti tuo, kad 1813 m. miesto Dūmai vėl suteikta teisė naudoti policijos mokesčio pajamas, naujai įvestus ligonių išlaikymo papildomus mokesčius, be to, buvo išieškoti prancūzmečiu nesumokėti mokesčiai ir nuompinigiai⁴⁵.

Toliau aiškinantis miesto finansų rodiklius, remiantis pajamų ir išlaidų dokumentacija, išryškėja nauji biurokratiniai pertvarkymai, labiausiai susiję su išlaidomis karinei sričiai ir policijai. Pirma, išlaidų knygoje deklaruojama gerokai siauresnė karinių išlaidų dalis, susijusi tik su karinės infrastruktūros (kareivinių, arklidžių) išlaikymu ir kitomis nežymiomis paslaugomis, kurioms užteko nedidelių sumų. Prievolė miestui rūpintis karinių dalinių logistika tiekiant arklius su vežimais išliko, tačiau šis mokestis nebuvo įtraukiamas į pajamų ir išlaidų knygas⁴⁶. Antra, išlaidos policijos ir priešgaisrinės komandos išlaikymui įvestos į apskaitą. Šios išlaidos tapo nuolatinėmis, ir sprendžiant pagal finansinę išraišką, sudarė didžiausią jos dalį⁴⁷. Pavyzdžiui, 1823 m. miesto išlaidų knygoje fiksuojame tokius skaičius: „policijos komandai“ paskirta 14 218,74 rb. sidabru, malkoms – 1 230 rb., policijos vežimų pirkimui – 178 rb., raštinei – 100, iš viso 15 726,74 rb. sidabru, t. y. 40,9 proc.⁴⁸ Trečia, išlaidose matome kiek kitokius įrašus nei

⁴³ V. Pugačiauskas, *Napoleonas ir Vilnius...*, p. 52–57; J. Iwaszkiewicz, *Litwa w roku 1812*, Warszawa, 1912, s. 400–401.

⁴⁴ Nepriemokos skaičiuojamos nuo 1801 m., tačiau prancūzmetį galima įvardyti pagrindiniu nepriemokų susidarymo laikotarpiu. Žemės mokesčio nepriemokų suvestinė, *LVI A*, f. 937, ap. 1, b. 34, l. 1–8.

⁴⁵ 1810 m. pajamos – 32 314,77 rb. sidabru, o 1813 m. – 78 647,56 rb. sidabru. 1810 ir 1813 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 84, l. 1–82; b. 230, l. 1–60; V. Pugačiauskas, *Lietuvos nuostoliai 1812 m., Karo archyvas*, t. 22, p. 98.

⁴⁶ 1813 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, *LVI A*, f. 937, ap. 1, b. 230, l. 1–60; 1817 m. šio mokesčio surinkta 3 987,06 rb. sidabru, 1817–1819 m. vežimų su arkliais mokesčio pajamos, ten pat, b. 375, l. 1–10; 1817 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 377, l. 1–122; 1820 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 476, l. 1–30, 32–217.

⁴⁷ 1813 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 230, l. 1–60; 1817 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 377, l. 1–122; 1820 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 476, l. 32–217.

⁴⁸ Didžiąją išlaidų dalį sudarė atlyginimai, raštinės išlaikymas, ypač brangus buvo 48 arklių išlaikymas 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39.

ankstesniais metais, nes jie pavadinti ir išskirti į atskirą išlaidų skirsnį „specialūs valdžios įsakai“ arba „skubiai vykdytini valdžios įsakai“. Tai buvo įvairiausio pobūdžio paliepiamai dėl gubernijos valdžios ir teisminių institucijų rezidencijų einamųjų remontų, miestui priklausiančių pastatų remontų, miesto archyvo išlaikymo, kanalų valymo, malkų, šiaudų pražygiuojantiems kariniams daliniams ir netgi šluotų pirkimo. Pavyzdžiui, 1823 m. finansavimui paskirta nemaža 8 414,89 rb. sidabru suma⁴⁹.

Taigi, nutraukus didžiosios dalies karinių išlaidų finansavimą, miesto išdas nebuvo papildomas valstybinėmis paskolomis. Miesto finansams tai reiškė mažesnę mokesčinę našta, nes už paskolas reikėjo mokėti procentus. Tačiau minėtas 1823 m. išlaidų pavyzdys liudija, kad karines išlaidas pakeitė policijos kartu su priešgaisrinės komandos dideli išlaikymo kaštai, todėl neverta kalbėti apie miesto finansinės naštos palengvinimą. Vis dėlto galima įžvelgti vieną šios permainos teigiamybę – policija tarnavo miesto interesui palaikant viešąją tvarką ir priešgaisrinę apsaugą.

Ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje pajamų ir išlaidų struktūroje atsirado ryškesnių naujovių. Kaip pajamos skaičiuoti mokesčiai pirkliais: už įrašymą į gildijas ir atvykstantiems į mugės (1832 m. vienų ir kitų surinkta 1 104,96 rb. sidabru) bei 36 parduotuvėlių prie Pilies vartų nuoma (1837 m. planuota surinkti 1 201,50 rb. sidabru)⁵⁰. Penktajame dešimtmetyje į pajamų knygas įtraukti miesto apšvietimo, arklių su vežimais, dėžutės mokesčiai, pagalvės ir zemskinių mokesčių nepriemokų išieškojimo sumos, žydų bendruomenės mokesčiai išsipareigojimais⁵¹.

Išlaidų paskirstymo principinė struktūra, pakoreguota trečiajame dešimtmetyje, išliko nepakitusi. Kaip įprastai didžiausios sumos buvo numatytos policijos ir gaisrininkų išlaikymui (atlyginimai, maitinimas, raštinių poreikiai, uniformos, arkliai, jų kaustymas ir gydymas, pašarai, gaisrininkų priemonės, patalpos ir t. t.), tam numatyta 17 944,23 rb. sidabru (40,8 proc.). Administracinių ir teisminių valdžios institucijų (Dūmos, Magistrato, Našlaičių teismo) darbuotojų algoms ir jų raštinių poreikiams finansuoti – 6 716 rb. sidabru (15,3 proc.), kariniams poreikiams – 2 371,98 rb. sidabru (5,4 proc.). Miesto bendriesiems reikalams: miesto iluminacijai, laikrodžio išlaikymui, smulkiems miestui priklausančių pastatų remontams, patalpų ir kaminų valymui, rotušės stogo remontui, tiltų, aikščių, kelių remontams ir priežiūrai, darbuotojų algoms ir kitiems darbams numatyta skirti 5 261,57 rb. sidabru (11,9 proc.), miesto apšvietimui skiriama 6 225 rb. sidabru (14,1 proc.) ir vežimų su arkliais kariniams poreikiams – 2 371,98 rb. sidabru (5,4 proc.).

⁴⁹ 1817 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 377, l. 69–69; 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 81–120.

⁵⁰ M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 150–151; 1837 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų sąmata, *LVI A*, b. 2419, l. 1–27.

⁵¹ 1841 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 3318, l. 1–80; 1846 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5251, l. 1–445; 1849 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 1–489.

Likutis paskirstytas kalėjimo, Prabavimo rūmų, valkatų išlaikymui ir kitiems smulkiems reikalams⁵².

Taigi galima konstatuoti, kad daugiau kaip pusė išdo išlaidų skirta dviem miesto veiklos sritims: viešosios tvarkos (kartu su priešgaisrine funkcija) palaikymui ir miesto valdymo bei teisminių institucijų išlaikymui (darbuotojų atlyginimams ir raštinių poreikiams). Įtraukus kitas su šiomis veiklomis susijusias išlaidas, kaip antai, malkų ir žvakių pirkimą, pastatų priežiūrą ir remontą, procentinė išraiška dar labiau išauga.

Dabar žvilgterkime į trečiojo–penktojo dešimtmečio pajamų dinamiką, kuri palyginus su ankstesniu laikotarpiu, pasižymėjo sąlyginiu stabilumu dėl paprastos priežasties – centrinė valdžia nesuteikė miestui didžiulių paskolų. Savo ruožtu fiksuojame laipsnišką pajamų didėjimo periodą ir laikotarpį, kai pajamos ženkliai išaugo: 1823 m. – 38 443,80; 1832 – 43 753; 1837 – 45 538,32; 1841 – 65 738,5; 1846 – 134 971,43; 1849 – 187 650,71 rb. sidabru⁵³. Visa tai vyko esant stabiliam sidabrinių rublių kursui⁵⁴. Priežastis ir šiuo atveju akivaizdi – pajamų padidėjimą vėlgi labiausiai nulėmė ne miesto demografinių ar ūkinių rodiklių gerėjimas, bet biurokratiniai sprendimai, pavyzdžiui, į pajamų apskaitą įtraukti ne tik arklių su vežimais, miesto apšvietimo mokesčių pinigai, bet dėžutės ir išdo mokesčiai ir jų nepriemokos⁵⁵.

Išlaidos tam tikrais metais neviršydavo pajamų dažniausiai tik dėl naujų paskolų, o tai reiškė, kad Dūmai nepavyko pasiekti gerų rezultatų mažinant miesto skolą, atvirksčiai, ji išliko didžiulė, viršijanti metines išdo pajamas, pavyzdžiui, 1832 m. miesto skola buvo 52 tūkst. rb. sidabru, po penkerių metų šiek tiek išaugo iki 53 566,17 rb.

⁵² Policijos komanda: atlyginimai – policmeisteriui 208, dviem prižiūrėtojams 138, dviem tarėjams 360, raštininkui 250, dviem padėjėjams 227,77, raštinės tarnautojams ir reikmenims 1054,67, trijų miesto dalių prižiūrėtojams, 12 prižiūrėtojų 1000, eiliniams policininkams 446, 67 eiliniams 446,55, aštuoni laisvai samdomi darbuotojai 106,68, patalpos ir raštinės: policmeisterio raštinės poreikiams 416, 66, trejų dalių raštinės poreikiams 300, patalpų išlaikymui 11, puskarininkų 364, iš viso 5190,19 rb. sidabru. Gaisrininkų atlyginimui skirta 942 rb. sidabru. Iš viso komandų etate buvo 195 darbuotojai, iš jų 107 atiteko gaisrininkams. Išlaidų apskaitoje atsirado techninė naujovė – dvigubas skaičiavimas, t. y. atsiskaitoma rb. asignacijomis pagal kursą (1 rb. sidabru atitiko 3,60 rb. asignacijomis), tačiau biudžetas skaičiuojamos rb. sidabru. 1837 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 2413, l. 1–176. Sąmatoje planuota išleisti 35 469, o reali suma išaugo iki 43 512 rb. sidabru. 1837 m. Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų sąmata, ten pat, b. 2419, l. 1–27; 1846 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 5259, l. 1–130.

⁵³ 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39; M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 150–151; 1837 m. Vilniaus miesto pajamos, *LVI A*, b. 2414, l. 1–158; 1841 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 3318, l. 1–80; 1849 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 489.

⁵⁴ А. С. М е л ь н и к о в а, *Деньги в России: история русского денежного хозяйства с древнейших времен до 1917 г.*, Москва, 2000, с. 171.

⁵⁵ 1841 m. Vilniaus miesto pajamos, *LVI A*, b. 3318, l. 1–80; 1846 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 5251, l. 1–445; 1849 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 5241, l. 489.

sidabru⁵⁶. Dūma patekdavo į skolų spąstus, nes išmokamos skolos tam tikrais metais sudarė ženklų išlaidų dalį, pvz., 1832 m. – 21,1 proc.⁵⁷ Štai 1841 m. išlaidų knyga liudija, kad skolos buvo neišmokėtos net nuo 1812 m. Tai skolos už negražintas paskolas privatiems asmenims ir Vilniaus apskrities išdo kasai, neišmokėtas atlygis už įvairiausias paslaugas ir darbus, taip pat ir amatininkams⁵⁸.

Pasiaiškinkime, kokios pajamos garantavo išdui didėjančias įplaukas. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje miestui didžiausias įplaukas, be abejonės, generavo nekilnojamasis turtas ir prekybinė nuoma. Pirmajam penketui, per metus papildančiam miesto išdą daugiau kaip 1000 rb. sidabru, priskirtinos tokios įplaukos už nuomą: 1. grindinio, vartų, sąšlavų (turgaviečių valymo); 2. malūnų; 3. miesto palivarkų; 4. svečių namų; 5. saikų ir matų⁵⁹. Pavyzdžiui, 1809 m. šios pajamos sudarė daugiau kaip pusę (62,9 proc.) viso miesto išdo pajamų. Trečiajame dešimtmetyje, sprendžiant pagal atskirų metų deklaruotas pajamas, toks pasiskirstymas dėl užsienietiškų gėrimų mokesčio įvedimo į pajamų apskaitą šiek tiek keitėsi. 1823 m. iš grindinio, vartų, sąšlavų mokesčio surinkta 19 236,13 rb., po jo sekė pajamos iš užsienietiškų gėrimų mokesčio – 4 752,17, malūnų – 3 tūkst., matų ir saikų – 1 815, svečių namo – 2 111,47 (kartu su parduotuvėlėmis rotušėje), palivarkų – 961,56 rb. sidabru⁶⁰. Tai sudarė 82,9 proc. išdo pajamų. Panaši situacija ir 1832 m. – 78,3 proc.⁶¹

Per daugiau kaip 50 metų laikotarpį pajamų lyderiu šioje grupėje derėtų laikyti grindinio, vartų, sąšlavų (Žuvų turgaus nuomos) rinkliavą, kurios nuoma iš privačių asmenų išdui garantavo ne tik stabilias, bet ir didėjančias pajamas. Antrajame dešimtmetyje grindinio ir vartų tarifai buvo gerokai padidinti ir išliko iki šeštojo dešimtmečio pabaigos. 1796 m. – 26 458,8 auksinai (3 984,7 rb. sidabru); 1809 – 5 724; 1823 – 19 267,13; 1832 – 23 281; 1846 – 22 787,85 rb. sidabru⁶². Procentine išraiška pasiskirstė nuo 20 iki

⁵⁶ M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 150–151; Skola paskaičiuota pagal preliminarią sąmatą. 1837 m. Vilniaus miesto išlaidos, *LVI A*, b. 2414, l. 1–158.

⁵⁷ 1831 m. skolų apmokėjimui skirta 7983,36, o 1832 m. – 9266,56 rb. sidabru. 1831 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, f. 937, ap. 1, b. 1304, l. 1–134; 1832 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 1306, l. 106–111.

⁵⁸ Didžiausia skola – 2358,21 rb. sidabru buvusiai Dūmos galvai Pranciškui Poznanskiui už paskolintus pinigus ir nesumokėtą dalį, atlygi už 1821–1823, 1841 m. Vilniaus miesto išlaidos, ten pat, b. 3316, l. 7–14.

⁵⁹ 1796 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 417, ap. 1, l. 1–16; 1800 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 530, l. 1–44; 1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 937, ap. 1, b. 5275, l. 1–42.

⁶⁰ 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39.

⁶¹ Pajamų apskaita pakoreguota: sąšlavų rinkliava buvo pakeista į Žuvų turgų. Reikia pastebėti, kad tiek sąšlavų, tiek Žuvų turgaus nuomos pajamos sudarė mažą dalį, t. y. kelių šimtų rb. sidabru suma. 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39; M. B a l i ņ s k i, min. veik., p. 150–151.

⁶² Vartų ir grindinio mokestis 1821 m. buvo imamas nuo kiekvieno vienkinčio vežimo su maisto ir kitomis prekėmis po 15½ kp., plytoms, su malkomis 2½ kp., plytoms, čerpėms ir kalkėms – 5 kp., nuo atvaromų vie-

53,2 proc. visų išdo metinių pajamų. Pagal nuomos sąlygas pinigai (sprendžiant pagal įplaukas, tai sudarė 979,62 rb. sidabru) buvo mokami kiekvieną mėnesį į priekį, be to, 2-oje sąlygoje užfiksuota, kad laiku nesumokėjus mokesčio, numatoma vieno mėnesio nuomos mokesčio bauda, o 4-oje papildomai nurodoma sumokėti pusės metų nuomos dydžio užstatą.

1837 m. pajamų duomenys liudija, kad sumos buvo mokamos netolygiai ir nenustatyto dydžio, tačiau ar už tai buvo skiriamos baudos – lieka neaišku. Nepriemokas buvo numatyta išieškoti iš užstato sumos. Po to rikiuojasi sumos, gautos iš palivarkų, svarstyklių ir matų, parduotuvių rotušėje, pajamos už malūnus bei užsienietiškus gėrimus⁶³. Šių pajamų augimo tendenciją galima sieti su miesto gyventojų augimu (1795 m. – 17 451; 1800 – 25 430; 1818 – 33 568; 1831 – 39 416; 1846 – 53 873 gyventojai)⁶⁴ ir, savaime suprantama, su išaugusiu kasdienių prekių vartojimu. Būtina pažymėti, kad penktajame dešimtmetyje dėžutės mokestis tapo vienu pagrindinių pajamų šaltiniu, iš kurio išdas, pavyzdžiui, 1849 m. kiekvieną mėnesį pasipildydavo per 2 tūkst. rb. sidabru, kai grindinio ir vartų nuomininkas mokėjo 1 500 rb. sidabru⁶⁵.

Kitų pagrindinių pajamų šaltinių pelningumo rodikliai, būtent iš nuomos, nebuvo aukšti. Atvirksčiai – kai kurie išliko stabilūs arba svyravo priklausomai nuo viešo nuomos konkurso sąlygų. Pavyzdžiui, 1809 m. abiejų malūnų nuoma – 5 690,35, o po 22 metų ji sumažėjo iki 3 200, tačiau 1841 m. Oginskio nuomotojas mokėjo kas mėnesį po 250 rb. sidabru⁶⁶. Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad tai ne grynas pelnas, nes malūnams remontuoti buvo skiriami išdo pinigai⁶⁷. Matų ir svarstyklių nuoma, galima sakyti, buvo stabili: 1809 m. – 2 418,15; 1823 – 1 815; 1832 – 2 401 rb. sidabru; 1846 – 2 600 rb. sidabru. Palivarkų pelningumo kreivė atrodė taip: 1809 m. – 1 659,50; 1823 – tik 961,56; 1832 – 1 530 rb. sidabru. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad kaskart buvo išlaidų palivarkams, kaip antai, 1846 m. palivarko valstiečių valstybinių mokesčių nepriemokoms apmokėti –

tinų raguočių – 7½ kp., nuo ukrainietišku raguočių – 15 kp. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 211; 1796 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, f. 458, ap. 1, b. 417, ap. 1, l. 1–16; 1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 5275, l. 30; 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39; M. Baliński, min. veik., p. 150–151; 1846 m. Vilniaus miesto išlaidos, LVIA, b. 5251, l. 1–445.

⁶³ 1846 m. Vilniaus miesto išlaidos, LVIA, b. 5251, l. 1–445; Nuomos sutartis galiojo trejiems metams, skaičiuojant nuo 1837 m. sausio iki 1840 m. sausio. 1837–1840 m. vartų, grindinio, Žuvų turgaus nuomos sutartis, ten pat, b. 2442, l. 11–12; 1837 m. Vilniaus miesto pajamos, ten pat, b. 2414, l. 1–158.

⁶⁴ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 214.

⁶⁵ 1849 m. Vilniaus miesto pajamos, LVIA, b. 5241, l. 1–489.

⁶⁶ 1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 5275, l. 1–30; M. Baliński, min. veik., p. 51; 1841 m. Vilniaus miesto pajamos, LVIA, b. 3318, l. 1–80.

⁶⁷ Malūnai patyrė nuostolių dėl Vilnios potvynių 1821, 1837, 1844, 1845 m. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 224.

266,48 rb. sidabru. Panašias tendencijas stebime pajamų iš užsienio gėrimų nuomos statistikoje: 1823 m. surinkti 4 752,17 rb. sidabru 1832 m. sumažėjo iki 3 208,55 rb. sidabru. 1846 m. šio mokesčio nuomininkas mokėjo po 110 rb. kiekvieną mėnesį⁶⁸.

Vilniaus miesto pajamų ir išlaidų knygoose pateikti finansinės apskaitos duomenys yra vertingi gilinantis į miesto išdo problemas ir su juo susijusius miesto funkcionavimo aspektus. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad šio šaltinio informacinis potencialas neleidžia preciziškai tiksliai įvardyti miesto fiskalinės būklės. Tačiau jais remiantis galima konkretizuoti tam tikrus apibendrinimus ir preliminarias išvadas. Jos būtų tokios. Miesto valdžios institucijos prarado galimybę savarankiškai formuoti miesto išdą (nustatyti mokesčius, perskirstyti pajamas ir išlaidas ir t. t.), nes tai priklausė nuo Rusijos imperijos centrinės valdžios interesų ir pagal juos daromų sprendimų, nebūtinai sutampančių su miesto gyventojų interesais. Išdo nesubalansavimo problema ilguoju laikotarpiu liko neišspręsta.

Labiausiai tokią situaciją lėmė kelios aplinkybės. Pirmoji sietina su miesto ir jo gyventojų realijomis: miesto bendruomenė išgyveno sudėtingą vystymosi laikotarpį, kuriam buvo būdinga ūkio ir urbanistinė stagnacija, neaukšti demografiniai rodikliai, rusų valdžios įvedami nauji mokestiniai įsipareigojimai. Tai neigiamai veikė pajamų augimo tempus, juolab kad vos vieno kito šaltinio pelningumo rodikliai buvo geri. Antroji – akivaizdi sąnaudų paskirstymo disproporcija, kai didžioji dalis pajamų atiteko kariuomenei ir policijai, taip pat miesto valdymo ir teisminėms institucijoms, o mažesnioji – miesto vystymosi poreikiams. Tai ne tik neskatino gerinti finansų būklę, bet ją stabdė. Trečioji – dalis miesto gyventojų mokamų mokesčių buvo neįtraukiami į miesto išdo apskaitą, bet skiriami valstybiniam poreikiams.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Городовое Положение. In: *Полное собрание законов Российской империи*. Т. 22. Санкт-Петербург, 1830.

BALIŃSKI, Michał. *Opisanie statystyczne miasta Wilna*. Wilno, 1835.

IWASZKIEWICZ, Janusz. *Litwa w roku 1812*. Warszawa, 1912.

JURGINIS Juozas, Vytautas MERKYS ir Adolfas TAUTAVIČIUS. *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis, 1968.

⁶⁸ 1809 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, *LVI*A, b. 5275, l. 1–30; 1823 m. Vilniaus miesto pajamos ir išlaidos, ten pat, b. 599, l. 1–39; M. B a l i Ń s k i, min. veik., p. 151; 1846 m. Vilniaus miesto išlaidos, *LVI*A, b. 5259, l. 1–122, 123–130. Užsienietišių gėrimų mokesčio surinkimui buvo skelbiamas viešas konkursas, kurio laimėtojas turėjo sumokėti 1000 rb. sidabru užstatą ir įvykdyti kitas sąlygas. 1836 m. užsienietišių gėrimų mokesčio surinkimo sutartis, ten pat, b. 2442, l. 93–94.

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Vilniaus savivaldos institucijos XIX a. I pusėje: istorinis – teisinis aspektas. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2000, 2001, p. 147–163.

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*. Vilnius: Arlila, 2004.

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Lietuvos nuostoliai 1812 m. *Karo archyvas*, t. 22, p. 89–110.

The Cambridge History of Russia. Vol. II: *Imperial period (1689–1917)*. Ed. D. Lieven. Cambridge University Press, 2006.

ŻYTKOWICZ, Leonid. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*. Wilno, 1938, s. 302–303.

МЕЛЬНИКОВА, Алла. *Деньги в России: история русского денежного хозяйства с древнейших времен до 1917 г.* Москва: Стрелец, 2000.

FINANCIAL RESOURCES OF THE CITY OF VILNIUS IN THE INCOME AND EXPENSE BOOKS OF THE LATE 18TH-EARLY 19TH CENTURY

Summary

VIRGILIJUS PUGAČIAUSKAS

The article is intended for the discussion of Vilnius City treasury issues based on some of the most important financial accounting documents – annual income and expenditure report books. The author dwells on the possibilities of municipal institutions, which had been incorporated into the hierarchical system of the Russian bureaucratic government, to independently administer the city's funds, and tries to determine the sources of the revenues to the city's treasury and find out what changes the dynamics of the income underwent. The key parameters of expense allocation, namely structure, proportion, and fluctuation, have been identified. Financial accountancy data presented in the income and expense books of the city of Vilnius serve as valuable information when analysing issues pertaining to the treasury of the city and related aspects of the city's functioning. On the other hand, it is obvious that the information potential of the source under consideration does not allow a precise identification of the city's fiscal status. However, certain generalizations and preliminary conclusions may be drawn based on the said data. They would be as follows. Municipal institutions had been deprived of the possibility to independently plan the city's treasury (imposition of taxes, reallocation of revenues and expenditures, etc.), as this was subject to the interests of the central authorities of the Russian empire and decisions based on the said interests which would not necessarily agree with the interests of the citizens. In the long run the problem of the imbalanced treasury remained unsolved.

The following circumstances are for the most part accountable for the situation. The first one relates to the realities of the city and its inhabitants as the city's community was undergoing a difficult period

of development, characterized by economic and urban stagnation, rather low demographic indices, and new tax duties imposed by the Russian authorities. This had a negative impact on the rate of income growth, especially when there were few sources with good profitability indicators. The second of the circumstances relates to the obvious disproportion in expenditure allocation, as the biggest share would be assigned to the military forces and the police as well as municipal government and judicial institutions, and only what was left would go to cover the city's development needs. Under such circumstances there was not only no improvement in the city's financial state, but it was constantly impeded. And the third problem was that part of the taxes paid by the citizens were not included into the city treasury accounts, but rather allocated to cover national needs.

Gauta 2018 m. gegužės mėn.
Priimta 2018 m. rugpjūčio mėn.

Virgilijus P u g a č i a u s k a s – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus vedėjas. Moksliniai interesai: Lietuvos istorija XIX a. pirmoje pusėje, Vilniaus miesto sociotopografija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: virgilijus.pugaciauskas@istorija.lt